

Z PROBLEMATYKI HISTORYCZNEJ

SEMINARE

t. 32 * 2012 * s. 179–189

PIOTR SKOWROŃSKI
UKSW, Warszawa

POSTAĆ PONCJUSZA PIŁATA W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ ŻYDOWSKICH I RZYMSKICH

WSTĘP

Poncjusz Piłat, sprawujący urząd namiestnika Judei w latach 26-36 po Chr., trwale zapisał się w ludzkiej świadomości poprzez swój udział w procesie Jezusa Chrystusa. O istotnej roli Piłata wspominają kolejno wszyscy czterej Ewangelisci¹. Ponadto, namiestnik zostaje także wspomniany trzykrotnie w *Dziejach Apostolskich* oraz *Pierwszym Liście do Tymoteusza*². Informacje na temat Piłata, jakie można odnaleźć w Nowym Testamencie, nie pozwalają ustalić zbyt wielu okoliczności jego życia i sprawowania urzędu. Pod tym względem interesujące zdaje się być jedynie wspomnienie żony namiestnika³.

Chcąc pozyskać więcej informacji na temat działalności politycznej Poncjusza Piłata, sięgnąć należy do źródeł żydowskich i rzymskich, opisujących wydarzenia w Judei w pierwszej połowie I w. Jako pierwszy o Piłacie wspomina Filon Aleksandryjski w swoim *Legatio ad Caium*. Więcej informacji na temat działań namiestnika znaleźć można w pismach Józefa Flawiusza. Józef szczegółowo opisuje kilka ważnych incydentów i starć z ludnością żydowską, do jakich dojsć miało za Poncjusza Piłata. Wreszcie nie można zapomnieć o inskrypcji z Cezarei

¹ Por. Mt 27,1-2; 27,11-26; Mk 15,1-15; Łk 23,1-25; J 18,28 – 19,16.

² Por. Dz 3,13-14; 4,27-28; 13,26-28; 1Tm 6,13.

³ Por. Mt 27,19. Postać żony Piłata, zwanej Proklą, niejednokrotnie pojawia się w szerszym kontekście w chrześcijańskiej literaturze apokryficznej. Por. także *Męczeństwo świętego Szczepana*, tłum. J. Kozłowski, w: M. Starowieyski, *Apokryfy Nowego Testamentu. Apostołowie*, Kraków 2007, s. 1147-1161.; R. Zarzeczny, *Męczeństwo Piłata*, *Vox Patrum* 21(2001)40-41, s. 489-514.

Nadmorskiej, popularnie zwanej „kamieniem Piłata”, a także o charakteryzującym chrześcijan fragmencie z Tacyta. Analiza wspomnianych źródeł pozwoli przybliżyć działalność najbardziej dziś znanego namiestnika Judei⁴.

1. FILON ALEKSANDRYJSKI (OK. 30 PRZED CHR. – 45 PO CHR.)⁵

Twórczość Filona, jako wybitnego filozofa i egzegety żydowskiego, piszącego i myślącego po grecku, pozostaje nieocenionym źródłem dla późniejszych wybitnych myślicieli chrześcijańskich⁶. Natomiast dzieła aleksandryjczyka, powszechnie klasyfikowane jako historyczno-apologetyczne, dają czytelnikowi możliwość poznania stosunków rzymsko-żydowskich w okresie działalności Jezusa oraz bezpośrednio po nim⁷. Do tej właśnie grupy zaliczyć należy *Legatio ad Caium*. Autor, opisując przebieg poselstwa do cesarza Kaliguli, przytacza treść listu, jaki skierować miał do władcy Agryppa I.

„Wśród namiestników, których wysłał (tj. Tyberiusz – podkr. P.S.), znajdował się Piłat mający sprawować urząd w Judei. Ów człowiek, nie tyle po to, aby uczcić Tyberiusza, ile aby obrazić naród, ofiaruje w pałacu Heroda, położonym w Świętym Mieście, pozłacane tarcze, na których nie było podobizny, ani nic co byłoby zakazane, a tylko niezbędny napis zawierający nazwisko autora dedykacji oraz informację na czyją cześć powstała. Skoro tylko tłum się o tym dowiedział – wieść bardzo szybko się rozniosła – ludzie prosili na rzeczników czterech synów królewskich, którym nie brakowało ani rangi ani godności, a także wszystkich potomków oraz dworskich notabli. Domagali się przy tym podjęcia jakichś decyzji dotyczących tarcz oraz nie zmieniania zwyczajów odziedziczonych po przodkach, które to zwyczaje w poprzednich wiekach nie były naruszane ani przez królów, ani przez cesarzy. A ponieważ ostro odmawiał, gdyż miał nieugięty charakter i co więcej był zuchwały i opryskliwy – zawołali: «Nie wzniecaj buntu, nie wywołuj wojny, nie burz pokoju; pogarda dla praw starożytnych nie jest sposobem na uczenie cezara. Nie używaj jako pretekstu Ty-

⁴ Wśród dostępnych polskojęzycznych opracowań dotyczących Poncjusza Piłata na uwagę zasługuje monografia J. Ciecieląga, zawierająca szczegółową interpretację wspomnianych źródeł, jak również biblijnych opisów procesu Chrystusa. Por. J. Ciecieląg, *Poncjusz Piłat. Prefekt Judei*, Kraków 2003.

⁵ Por. *Philon (4)*, w: *The Oxford Classical Dictionary*, ed. N.G.L. Hammond, Oxford 1996, s. 1167.

⁶ M.in. dla Klemensa Aleksandryjskiego i Orygenesza. Por. J. Ciecieląg, *Palestyna w czasach Jezusa. Dzieje polityczne*, Kraków 2000, s. 17. Taki wpływ twórczości Filona pozwala nawet niektórym badaczom traktować aleksandryjczyka jako Ojca Kościoła *honoris causa*. Por. D.T. Runia, *Philo In Early Christian Literature*, Amsterdam 1993, s. 3-7.

⁷ Co zauważył sam Euzebiusz, uznając, że w ten sposób możliwe jest poznanie losów „jakie spadły na Żydów za zbrodnię popełnioną na Chrystusie”. Por. Euzebiusz z Cezarei, *Historia Kościoła* II 5, tłum. A. Lisiecki, Poznań 1924, s. 58.

beriusza, aby znieważyc nasz naród; on sam nie chce znieść żadnego z naszych zwyczajów. Jeśli chcesz to zrobić, pokaż jakiś dekret, rozporządzenie, albo jakiś dokument tego typu, abyśmy zamiast cię nadal niepokoić, wybrali poselstwo i przedstawili naszą skargę temu, który jest władcą». Oburzyły go zwłaszcza te ostatnie słowa. Bał się, że gdyby rzeczywiście wysłali poselstwo dostarczyliby dowody jego karygodnego zachowania opisując szczegółowo jego sprzeniewierzenia, przemoc, grabieże, brutalność, tortury, serie egzekucji bez sądu, jego straszliwe, nie mające końca okrucieństwo. Przy całej swojej niechęci i właściwej sobie mściwości czuł się zakłopotany nie śmiąc zabrać tych przedmiotów teraz kiedy były one ofiarowane i nie chcąc robić nic co mogłoby się podobać jego podwładnym. Z drugiej strony nie wiedział o bezkompromisowości Tyberiusza co do tych spraw. Mimo, iż żałował tego co zrobił nie chciał tego okazać. Widząc to notable piszą list do Tyberiusza, w którym błagają go uporczywie. Jakimż tonem Tyberiusz wymówił imię Piłata kiedy skończył czytać list! I z jakimi groźbami! Do jakiego stopnia uniósł się gniewem on, który rzadko wpadał w złość; nie warto o tym mówić. Fakty mówią same za siebie. Tyberiusz istotnie odpowiada natychmiast nie czekając nawet jutra, czyniąc mu przy tym wiele wyrzutów, potępiając tę zuchwałą ekstrawagancję i rozkazując zabrać natychmiast tarcze i przenieść je ze stolicy do Cezarei Nadmorskiej, która od imienia pradiadka nosiła nazwę Sebaste, aby były one tam ofiarowane w świątyni Augusta. Tak też się stało. W ten sposób ocalono równocześnie cześć należną Cezarowi oraz prastary zwyczaj naszego miasta⁸.

W treści odnaleźć można bogatą w epitety charakterystykę Piłata i jego nacechowanych okrucieństwem rządów w Judei⁹. Jest to jedyne wspomnienie tej postaci, jakie znajduje się u Filona. Nie ulega wątpliwości, że nawet jeśli taki list rzeczywiście istniał, aleksandryczyk mógł dokonać zmian w jego treści¹⁰. Fragment ten zdaje się jednak niezwykle ważny – oto istnieje w tekście niezwykle okazała ilość oskarżeń i obelg, kierowanych pod adresem Piłata. Jednoznacznie oceniony zostaje on jako osoba okrutna, niesprawiedliwa i żądna władzy. Autor wspomina, że prefekta cechuje nieugięty charakter, że jest zuchwały i opryskliwy,

⁸ Filon Aleksandryjski, *Legatio ad Gaium*, 299-305. Tłum. pol. za J. Ciecieląg, *Poncjusz Piłat...*, s. 53-54. Autor korzysta w tym miejscu z tłumaczenia zaczerpniętego z pracy magisterskiej Pani Anny Kijanki, *Poncjusz Piłat. Narodziny legendy*, napisanej w Rzeszowie w roku 1996 pod kierunkiem prof. Lesława Morawieckiego.

⁹ „Πιλᾶτος ἐν τῶν ὑπάρχον ἐπιτροπῶν ἀποδεδειγμένους τῆς Ἰουδαίας (...). Sterrῶς δὲ ἀντιλέγοντος – ἐν γὰρ τὴν φῦσιν ἀκαμπὲς καὶ μετὰ τοῦ ἀυθάρδους ἀμελλίκτος -, ἀνεβόεσαν: μὲ στασίαζε, μὲ πωλεμοποίει, μὲ κατάλυε τὴν εἰρήνην (...). Τὸ τελευτήσαν τοῦτο μάλιστα αὐτὸν ἐξετράχυνε καταδείσαντα μὲ τὸ ὄντι πρεβευσάμενοι καὶ τῆς ἄλλης αὐτὸν ἐπιτροπῆς ἐξελέγξοι τὰς δородόκίας, τὰς ἡύβρεις, τὰς ἡρπαγὰς, τὰς αἰκίας, τὰς ἐπερείας, τοὺς ἀκρίτους καὶ ἐπαλλῆλους φόνους, τὴν ἀνένυτον καὶ ἀπγαλεοτάτην ὀμώτητα διελθόντες”. A. Pelletier (ed.), *Philon d’ Alexandrie, Legatio ad Caium* 299-302, Paris 1972, s. 272-276.

¹⁰ Por. J. Ciecieląg, *Poncjusz Piłat...*, s. 54.

oskarża go między innymi o sprzeniewierzenia, przemoc, grabieże, tortury, serie egzekucji bez sądu, straszliwe i niemające końca okrucieństwo. Opis ten, sporządzony przez Żyda zaangażowanego emocjonalnie w kwestie, które stara się opisywać, zdaje się być skrajnie subiektywny. Zaznaczyć jednak należy, że ostra krytyka urzędników cesarskich pojawia się w twórczości Filona częścię. Treść przytoczonego przez autora listu nie stanowi jedynej wypowiedzi o tak widocznym nacechowaniu emocjonalnym. Podobne ostre słowa pod adresem administracji rzymskiej znajdują się także w jego piśmie *In Flaccum*¹¹. Krytyczne stanowisko Filona z Aleksandrii względem Rzymian wpisuje się więc w jego ogólną postawę wobec całej administracji rzymskiej.

Wspomnienie Piłata ma związek z próbą umieszczenia w Pałacu Heroda w Jerozolimie tarcz wotywnych poświęconych cesarzowi. Takie działanie prefekta, zdaniem autora listu spowodowane chęcią obrażenia Żydów i lekceważeniem ich Prawa, wywołać miało ostre sprzeciwy mieszkańców Świętego Miasta. Podstawowym celem relacji Filona było ukazanie nadzwyczajnego oddania ludności żydowskiej Prawu Mojżeszowemu. Postawa ludu okazuje się tym bardziej przesadzona że, jak się zdaje, umieszczając w Jerozolimie tarcze wotywnie, Piłat faktycznie nie łamał żydowskich przepisów. Na tarczach znajdowała się jedynie krótka inskrypcja dotycząca osoby dedykującej, brak natomiast było podobizn czy symboli, które mogłyby rzeczywiście wywołać oburzenie ludu¹². Faktyczne źródło skarg mogła stanowić treść inskrypcji dedykacyjnych, trudno jest ją jednak zrekonstruować¹³.

2. JÓZEF FLAWIUSZ (UR. 37/8 PO CHR.)¹⁴

Piśmiennictwo autora niechrześcijańskiego, w dodatku sympatyzującego z Rzymem, które potwierdza treść świętych pism chrześcijan, musiało być dla pierwszych wyznawców Chrystusa szczególnie cenne. Opisując losy ludu żydowskiego w I w., Józef wspomina o spisie ludności nakazanym przez Kwiryniusza, działalności Jana Chrzciciela, skazaniu Jakuba Apostoła, oraz oczywiście o samym Chrystusie. To ostatnie wspomnienie – najprawdopodobniej wcześniej „poprawione” przez chrześcijańskich kopistów tzw. *Testimonium Flavianum* – przez

¹¹ *In Flaccum* 105. Filon przytacza w tym miejscu opis skorumpowanego namiestnika. Por. J. Ciecieląg, *Poncjusz Piłat...*, s. 68.

¹² Por. tamże, s. 55.

¹³ Inskrypcja mogła zawierać odniesienie do boskości cesarza, nie mamy jednak możliwości potwierdzenia tej tezy.

¹⁴ Por. *Josephus*, w: *The Oxford...*, s. 798. Wśród dostępnych opracowań dotyczących Józefa Flawiusza na uwagę zasługuje monografia M. Hadas-Lebel. Por. M. Hadas-Lebel, *Józef Flawiusz. Żyd rzymski*, tłum. J. Radożycki, Warszawa 1997.

szeregi lat budziło zainteresowanie i kontrowersje. Te z kolei do dziś kształtują odbiór całości twórczości Flawiusza, niewątpliwie będącej nieustannie pod wpływem chrześcijańskich interpolacji¹⁵.

Poza słowami *Testimonium*, gdzie Piłat zostaje jedynie wspomniany jako ten, który na skutek donosu najznakomitszych Żydów skazał Chrystusa na śmierć na krzyżu¹⁶, namiestnik Judei pojawia się na kartach pism Józefa Flawiusza kilkakrotnie. Dzieło *Antiquitates Judaicae* pierwszy raz wspomina Piłata na początku księgi XVIII, kiedy to czytelnik zostaje poinformowany, że zastąpił on na stanowisku prefekta Judei Waleriusza Gratusa¹⁷. Gratus sprawował funkcję prefekta przez dwanaście lat (15-26 r. po Chr.), zaś następujący po nim Piłat przez lat jedenaście (26-36 r. po Chr.). Tyberiusz, zdaniem Flawiusza, miał obawiać się chciwości urzędników, którzy – sprawując krótko swoje funkcje – mieli tym chętniej oddawać się grabieży. Najśluszniejszym postępowaniem wobec takiego zagrożenia, miało być przekazywanie urzędów na czas dłuższy i zapewnianie w ten sposób pewnego rodzaju stabilizacji. Takie decyzje, zdaniem władcy, miały sycić, a następnie ograniczać wrodzoną chciwość urzędników¹⁸. Rzeczywiście, okresy urzędowania Waleriusza Gratusa i Poncjusza Piłata były jednymi z najdłuższych. Poprzedzający Gratusa namiestnik Anniusz Rufus sprawował swój urząd zaledwie 3 lata, natomiast następujący po Piłacie Marcellus – jedynie rok¹⁹.

Zarówno w *Bellum Judaicum*, jak i *Antiquitates Judaicae* wspomina Flawiusz dwa starcia urzędującego Poncjusza Piłata z ludnością żydowską. Pierwszy z opisów dotyczy próby wniesienia do miasta wizerunków Cezara²⁰. Żydzi zareagowali oburzeniem, udali się do Cezarei i osobiście prosili prefekta o ich usunięcie. Piłat, nie chcąc ustąpić, kazał otoczyć tłum i zagroził zgromadzonemu śmiercią. Ci jednak nie ulękli się. Obie wersje tekstu wskazują następnie na zdumienie namiestnika i ostateczną uległość. Wizerunki zostały zabrane z Jerozolimy. Opis

¹⁵ Więcej na temat *Testimonium Flavianum* por. J. Radożycki, *Świadectwo Józefa Flawiusza o Chrystusie (Testimonium Flavianum). Stan obecny zagadnienia autentyczności tekstu i próby rekonstrukcji formy pierwotnej*, w: Flawiusz Józef, *Dawne dzieje Izraela*, tłum. J. Radożycki, Poznań 1993, s. 884-897.

¹⁶ Ant. XVIII 3.3. „Kai autòn endeíxei tòn prōton andrōn par’ hemīn staurō epitimekōtos Pilátou ouk epaúsanto hoi tò protōn agapésantes (...)”. *Flavii Iosephi Opera, Antiquitatum Iudaicarum Libri XVI-XX Et Vita*, ed. B. Niese, Berlin 1890, s. 152.

¹⁷ Ant. XVIII 2.2. „Kai Grātos mèn taūta práxas eis Rōmen epanechōrei héndeka éte diatrípsas en Ioudaía, Póntios dè Pilátos diádochos autō hēken”.

¹⁸ Por. Ant. XVIII 6.5.

¹⁹ Wykaz rzymskich namiestników Judei w latach 6-41 oraz 44-66 po Chr.: por. J. Ciecieląg, *Palestyna...*, s. 179.

²⁰ Ant. XVIII 3.1. „Pilátos dè ho tés Ioudaías hegemon stratiàn ek Kaisapeías agagòn kai methidrýsas cheimadióusan en Ierosolýmōis epì katalýsei tōn nomímon tōn Ioudaikōn ephronése, protomàs Kaisáros, hai taīs semaíais prosēsán, eisagómenos eis tèn pólin, eikónon poiesin apagoreúontos hemīn toū nóμου (...)”.

owego wydarzenia mimowolnie nasuwa skojarzenie ze sprawą tarcz wotywnych opisaną przez Filona. Badacze wskazują jednak, że za czasów urzędowania Piłata doszło raczej do dwóch podobnych incydentów. Zamieszki wokół połączanych tarcz prawdopodobnie zostały pominięte przez Flawiusza celowo, ze względu na wątpliwy fakt pogwałcenia Prawa w tym przypadku²¹.

Oba opisy, zawarte w *Bellum Judaicum* i *Antiquitates Judaicae*, są do siebie bardzo podobne. Dotyczy to także określeń samych wizerunków Cezara. W obu przypadkach pada informacja, że miały one znajdować się na sztandarach (hai semaiai). W polskich tłumaczeniach są one też określane jako „godła”²². Oba opisy są raczej suchymi relacjami pozbawionymi emocji. W jednym z dzieł istnieje jedynie wzmianka, że Piłat nakazał wniesienie sztandarów „chcąc okazać pogardę dla obyczajów żydowskich”²³.

Drugie wspomniane starcie, to bunt sprowokowany budową akweduktu z pieniędzy pochodzących ze skarbu świątyni. Autor jednoznacznie wskazuje na nadużycie, jakiego dopuścił się prefekt, przeznaczając świątynne pieniądze na realizację tego przedsięwzięcia. W przeciwieństwie do Filona, Józef Flawiusz nie umieszcza w tekście inwektyw pod adresem Piłata. Jego opis jest chłodny, a w dłuższym fragmencie, pochodzącym z *Antiquitates*, obecne jest nawet podkreślenie roli żołnierzy w całym zajściu. Mieli oni mianowicie bić Żydów „ze znacznie większą srogością, niż rozkazał Piłat”²⁴. Uwaga ta nie występuje w tekście *Bellum Judaicum*.

W *Antiquitates Judaicae* czytelnik odnajdzie również opis wydarzenia, które miało spowodować usunięcie Poncjusza Piłata z urzędu prefekta Judei. Rozkaz udania się do Rzymu miał zostać wydany przez byłego konsula Witeliusza po tym, jak żołnierze Piłata dokonali mordu na Samarytanach we wsi Tiratana²⁵. Samarytanie zebrali się tam zbrojnie, a nakłonił ich do tego mężczyzna, obiecujący pokazanie świętych naczyń, które w tej okolicy przed wiekami miał zakopać Mojżesz. Prefekt uznał najwyraźniej owo zgromadzenie za niebezpieczne, stąd też podjął decyzję o wysłaniu w to miejsce wojska. Opis tego wydarzenia także nie posiada szczególnych uwag względem postawy Piłata. Józef ponownie skupia się na obiektywnej relacji, przemycając jedynie uwagę pokrzywdzonych, zawartą w skardze do Witeliusza. Rada Samarytan doniosła byłemu konsulowi o mordzie zarządzonym przez prefekta. W skardze znaleźć się miało wytłuma-

²¹ Por. J. Ciecieląg, *Poncjusz Piłat...*, s. 55.

²² Por. Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, tłum. J. Radożycki, Poznań 1979, s. 840.

²³ Por. Ant. XVIII 3.1.

²⁴ Ant. XVIII 3.2. „(...) πολὺ μεϊζόνος ἐπερ ἐπέταξεν Πιλᾶτος”.

²⁵ Ant. XVIII 4.1-2. „(...) Phthánei dè Pilátos tèn ánodon autōn prokatalabómenos hippéon te pompē kai hoplitōn, hoì symbalóntes toīs en tē kóme prosynethpoisménois paratáxeos genoménes toīs mèn ékteinan, toūs d’ eis phonèn trépontai zogría te polloús ēgon, hōn toūs kopyfaiotátous kai toūs en toīs fygoūsi dynatotátous ékteine Pilátos”.

czenie, że „nie po to zebrali się w Tiratanie, aby podnieść bunt przeciw Rzymianom, lecz aby uciec przed gwałtami Piłata”²⁶. W polskim tłumaczeniu, owymi „gwałtami” oddane zostało greckie słowo *hybris*, oznaczające zarówno bezmyślną przemoc czy pobicie, jak też zniewagę czy zuchwałość. Warto zwrócić uwagę, że tego samego słowa używa Filon, wymieniając kolejno zarzuty wobec namiestnika. Opis odwołania Poncjusza Piłata z urzędu następuje bezpośrednio po opisie incydentu z Samarytanami.

Piłat w ujęciu Józefa wydaje się bardziej ludzki od postaci z opisu Filona. Aleksandryjczyk jest bardziej krytyczny i emocjonalny. Relacja Flawiusza jest zdecydowanie bardziej wyważona i obiektywna. Jednakże w niej również bez problemu wskazać można krytykę wobec urzędowych decyzji prefekta, skargę na złe relacje z Żydami czy wręcz opisy zbrodni. W świetle tych przekazów, Poncjusz Piłat wydaje się być urzędnikiem oddanym swojej pracy, momentami bezlitosnym i nieugiętym. Nie szanuje on zwyczajów żydowskich, o czym najlepiej świadczą zatargi wokół sztandarów, jak też posługiwanie się majątkiem świątyni do realizacji inwestycji. Z drugiej strony, namiestnik w większości opisanych incydentów ostatecznie ulega pod naciskiem ludności. Wyraźnie obawia się utraty urzędu, do której niechybnie mogłyby doprowadzić jego bezwzględne decyzje. Taki obraz Piłata uznać można za harmonizujący z przekazem Filona Aleksandryjskiego.

3. INSKRYPCJA Z CEZAREI NADMORSKIEJ²⁷

W badaniach nad obrazem Poncjusza Piłata w źródłach rzymskich nie można pominąć ważnego świadectwa epigraficznego, jakie stanowi inskrypcja znaleziona z Cezarei Nadmorskiej. Odkryty w 1961 roku kamień ma wymiary 82 cm x 65 cm. Znajdujący się na nim napis jest częściowo zniszczony, ale zachowany fragment pozwala jednak zidentyfikować imię oraz tytuł osoby, która jest w nim wymieniona. Nie ulega wątpliwości, że chodzi o Poncjusza Piłata.

..... STIBERIEVM
 TIVSPILATVS
 ECTVSIVDA . . E
 . E . . .²⁸

²⁶ Józef Flawiusz, *Dawne dzieje...*, s. 843.

²⁷ Wśród opracowań omawiających badania nad inskrypcją na szczególną uwagę zasługuje J.H. Charlesworth. Por. J.H. Charlesworth, *Jesus and archeology*, Grand Rapids 2006, s. 334-337. Wśród polskich autorów temat inskrypcji także bywa niejednokrotnie poruszany. Por. H. Seweryniak, *Geografia wiary*, Warszawa 2010, s. 245.

²⁸ Por. J. Ciecieląg, *Palestyna...*, s. 79.

Szczególnie ważna jest trzecia linia tekstu wskazująca jednoznacznie właśnie na tytuł – *praefectus Iudaeae*. Na podstawie inskrypcji z Cezarei badacze wnioskują, że tytułowanie Piłata prokuratorem przez Tacyta jest błędne²⁹. Przyjąć należy, że w latach 6-41 po Chr. namiestnicy Judei nosili tytuł prefekta, a w latach 44-66 nazywano ich prokuratorami³⁰.

Podjęto także próby rekonstrukcji całości napisu. Autorem najbardziej popularnej dziś wersji jest Antonio Frova³¹. Tekst inskrypcji informuje o przekazaniu, jakiego Piłat dokonał na rzecz mieszkańców Cezarei (*Caesariens[ibu]s*).

[CAESARIEN]STIBERIEVM
[PON]TIVSPILATVS
[PRAEF]ECTVSIVDA[EA]E
[D]E[DIT]³²

Zagadkowe słowo *Tiberieum* nie zostało jednoznacznie zinterpretowane³³. Górna część tekstu była przedmiotem wielu spekulacji naukowych. Obok najpopularniejszej wersji, którą zaproponował Frova, w opracowaniach dotyczących inskrypcji napotkać można kilka innych propozycji. Zakładają one m.in. umieszczenie w górnej części daty wspomnianego przekazania (wersja E. Webera), bądź też słowa wskazującego, że *Tiberieum* odnosić się ma do bliżej nieokreślonego dzieła lub budynku (S. Bartina). Frova miał także przyjmować wersję, którą zaproponował prof. A. Degrassi. Zakładała ona w pierwszej linii tekstu wspomnienie „Boskich Augustów” (*[Dis Augusti]s* – określenie Oktawiana i Liwii)³⁴. Dużą popularnością cieszy się także wersja, którą zaproponował węgierski historyk Géza Alföldy, kierownik Katedry Historii Starożytnej w Heidelbergu. Zakłada on z kolei, że *Tiberieum* oznacza budynek odbudowany na polecenie Piłata dla żeglarzy (pierwsze proponowane słowo to *nautis*).

[NAUTI]STIBERIEVM
[PON]TIVSPILATVS
[PRAEF]ECVSIVDA[EA]E
[REF]E[CIT]³⁵

²⁹ Por. Ann. XV 44. “Auctor nominis eius Christus Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat”. *Cornelii Taciti libri qui supersunt*, ed. E. Koestermann, Lipsk 1971, s. 356.

³⁰ Por. J. Ciecieląg, *Palestyna...*, s. 79.

³¹ Por. J.H. Charlesworth, *Jesus and...*, s. 335.

³² Por. tamże.

³³ Mogło chodzić o świątynię zbudowaną na cześć Tyberiusza lub inny budynek zadedykowany władcy.

³⁴ Por. H. Seweryniak, *Geografia...*, s. 245.

³⁵ Mogło chodzić o jeden z budynków portowych Cezarei lub konkretnie np. o latarnię morską. Por. J.H. Charlesworth, *Jesus and...*, s. 336.

Miejsce znalezienia inskrypcji może wydawać się zagadkowe, jednak tylko z pozoru. W rzeczywistości, to Cezarea była bowiem siedzibą namiestników rzymskich, którzy rezydowali w pałacu zbudowanym przez Heroda Wielkiego. Cezarea, jako miasto portowe, stanowiła bardziej korzystną lokalizację dla kontaktów z Rzymem. Z kolei w Jerozolimie namiestnicy pojawiali się jedynie przy okazji najważniejszych świąt i uroczystości³⁶. Sama inskrypcja znajduje się obecnie w Israel Museum w Jerozolimie.

4. KORNELIUSZ TACYT³⁷

Wśród stosunkowo licznych informacji o pierwszych wyznawcach Chrystusa w twórczości rzymskich historyków i urzędników państwowych szczególnie miejsce zajmuje fragment *Annales* Tacyta przybliżający okoliczności prześladowań wszczętych przez Nerona bezpośrednio po pożarze Rzymu. Niezwykle barwny opis śmierci przez pożarcie, ukrzyżowanie, bądź publiczne spalenie skutecznie przykuwa uwagę czytelnika. Poprzedzony zostaje natomiast wyjaśnieniem charakteru grupy chrześcijan. Tacyt słusznie wskazuje jej założyciela – Chrystusa, przy okazji wspominając Piłata jako tego, który to skazał Go na śmierć³⁸.

W tekście nietrudno odnaleźć także zarzut wobec cesarza Nerona. Historyk wprost oskarża władcę, który chciał odsunąć od siebie podejrzenie podpalenia Wiecznego Miasta i podstawił (*subdidit*) winowajców. Z drugiej strony, autor nie szczędzi inwektyw także pod adresem chrześcijan. Nie jest mu miła postać Nerona, wyznawców Chrystusa uznaje jednak za godnych cierpień i śmierci, na jakie zostali narażeni wskutek pożaru³⁹.

³⁶ Por. Łk 23,7. Por. J. Ciecieląg, *Palestyna...*, s. 79.

³⁷ Por. *Tacitus*, w: *The Oxford...*, s. 1469.

³⁸ Ann. XV 44. „(...) Sed non ope humana, non largitionibus principis aut deum placamentis decedebat infamia, quin iussum incendium crederetur. ergo abolendo rumori Nero subdidit reos et quaesitissimis poenis adfecit, quos per flagitia invisos vulgus Chrestianos appellabat. auctor nominis eius Christus Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat; repressaque in praesens exitiabilis superstitio rursus erumpebat, non modo per Iudaeam, originem eius mali, sed per urbem etiam, quo cuncta undique atrocia aut pudenda confluunt celebranturque. igitur primum correpti qui fatebantur, deinde indicio eorum multitudo ingens haud proinde in crimine incendii quam odio humani generis convicti sunt. et pereuntibus addita ludibria, ut ferarum tergis contacti laniatu canum interirent aut crucibus adfixi atque flammandi, ubi defecisset dies, in usu[m] nocturni luminis urerentur. hortos suos ei spectaculo Nero obtulerat, et circense ludicrum edebat, habitu aurigae permixtus plebi vel curriculo insistens. unde quamquam adversus sontes et novissima exempla meritis miseratio oriebatur, tamquam non utilitate publica, sed in saevitiam unius absumerentur”. *Cornelii Taciti libri...*, s. 356.

³⁹ Por. H. Seweryniak, *Tajemnica Jezusa*, Warszawa 2001, s. 102.

Autentyczność fragmentu bywała w przeszłości niejednokrotnie podawana w wątpliwość. Dziś powszechnie uznaje się, że tekst jest autorstwa Tacyta⁴⁰. Wobec takiego stanowiska badaczy, pozostaje on pierwszym rzymskim dziejopisarzem, który informuje o tym, że Jezus skazany został na śmierć przez Poncjusza Piłata, choć niesłusznie nazywa go prokuratorem. Lakoniczność tej informacji słusznie przypomina wspomnienie Piłata w omówionym wyżej *Testimonium Flavianum*, jednakże jej krytyczny wobec chrześcijan charakter od zawsze stanowił jeden z poważnych argumentów, przemawiających za jego autentycznością.

PODSUMOWANIE

Zachowane źródła rzymskie wyraźnie stanowią tylko śladową relację z działalności prefekta Judei. Z oczywistych względów nie ma w nich, podobnie jak u autorów żydowskich, wyrazów emocji czy subiektywnych ocen. W zamian odnaleźć można tytuł „prefekta” i wskazanie kluczowej roli Cezarei Nadmorskiej jako siedziby tegoż urzędnika. Co najważniejsze, potwierdzona zostaje także rola Piłata w sprawie Chrystusa.

Wedle ewangelijnych przekazów, Piłat, starając się sądzić Jezusa sprawiedliwie, ulega ostatecznie wobec protestów podjudzonego ludu żydowskiego, dodatkowo oskarżającego namiestnika o brak lojalności wobec cesarza⁴¹. W świetle omówionych fragmentów twórczości Filona Aleksandryjskiego i Józefa Flawiusza, owa swoista uległość wobec ludności i pewnego rodzaju interesowność zdaje się znajdować potwierdzenie. Nieważne więc, czy sprawa dotyczy procesu Jezusa z Nazaretu, incydentu z tarczami wotywnymi czy wniesienia do Jerozolimy wizerunków cesarza. Piłat z reguły nie liczy się z interesami miejscowej ludności. W chwilach, gdy zagrożona jest jego pozycja polityczna, zdaje się jednak konsekwentnie ustępować pod naporami mieszkańców prowincji. Jest to polityk ambitny i sprawny, podejmujący inwestycje, za wszelką cenę dążący do swoich celów, momentami okrutny, lecz jednocześnie jakoby bojaźliwy, wycofujący się w momencie zagrożenia. Oto Piłat widziany oczami współczesnych mu Żydów i utrwalony łacińskim alfabetem w kamieniu i na papirusie.

⁴⁰ Podsumowanie sporów i prezentacje argumentów broniących autentyczności znaleźć można w niejednym opracowaniu. Por. P. Świącicka-Wystrychowska, *Proces Jezusa w świetle prawa rzymskiego*, Kraków 2005, s. 25. Por. także J. Keller, *Chrześcijaństwo pierwotne*, w: *Zarys dziejów religii*, red. J. Keller, Warszawa 1988, s. 581-582.; H. Seweryniak, *Tajemnica...*, Warszawa 2001, s. 102.

⁴¹ Por. J 19,15.

PONTIUS PILATE IN JEWISH AND ROMAN SOURCES

Summary

The article presents Pontius Pilate in Jewish and Roman sources. The first to mention him was Philo of Alexandria in his work *Legatio ad Caium*. Philo quotes a letter of Agrippa I, which contains a critical account of Pilate's relations with the Jews in Judea. Many more descriptions can be found in Flavius Josephus's works. Flavius writes about several skirmishes between the Roman prefect and the local people. The article also discusses research on the "Pilate Stone" from Cesarea Maritima, which confirms the title of "prefect" borne by Judean governors from 6 through 41 A.D. Also, it refers to the characterization of Christians penned by Tacitus, who mentions Pilate as the judge in the case of Jesus of Nazareth.

Keywords: Pontius Pilate, Roman and Jewish sources, prefect, Latin epigraphy, Philo of Alexandria, Titus Flavius Josephus, Cornelius Tacitus

Nota o Autorze: mgr Piotr Skowroński – absolwent kierunku historia ze specjalnością historia literatury wczesnochrześcijańskiej na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Studiuje w Instytucie Filologii Klasycznej Uniwersytetu Warszawskiego. Zainteresowania badawcze: Kościół w pierwszych wiekach, wczesnochrześcijańska poezja łacińska.

Słowa kluczowe: Poncjusz Piłat, źródła rzymskie i żydowskie, prefekt, epigrafika łacińska, Filon Aleksandryjski, Józef Flawiusz, Korneliusz Tacyt